

MÉRFOLDKÖVEK AZ EGRI EGYHÁZMEGYE MEGÚJULÁSÁBAN. AZ 1635. ÉVI JÁSZÓI ÉS AZ 1734. ÉVI EGRI ZSINATOK

A Trienti Zsinat hatása

Hubert Jedin fogalmazta meg nagyon érzékletesen, hogy a katolikus reform a lelke, az ellenreformáció a teste volt az újjáéledő katolikus egyháznak.¹ Ezt a lelki, belső megújulást hangsúlyosan alakította az a zsinati mozgalom, amely a trienti egyetemes zsinat nyomán indult meg. A hazai megújulás kezdetei is a Trienti Zsinat idejére nyúlnak vissza, és Oláh Miklós esztergomi érsek nevéhez fűződnek.² Oláh 1558 és 1566 között öt egyházmegyei (1560, 1561, 1562, 1564 és 1566) és egy tartományi (1561) zsinatot tartott, amely több hitbéli kérdésben és az egyházfegyelem tekintetében is igyekezett előrelépést hozni. Az intézkedéseknek azonban ekkor még nem volt igazán érezhető hatása, ugyanakkor az érsek reformkísérlete már felvonultatta azt az eszköztárat, amely a magyar katolikus megújulás alapjává is vált.

Az igazi fordulat a 17. század első évtizedeiben következett be Forgách Ferenc esztergomi érsek 1611. évi tartományi zsinatához kapcsolódóan.³ Bár a trienti határozatok közvetlen kihirdetése nem történt meg,⁴ ma-

¹ JEDIN, Hubert: *Katholische Reformation oder Gegenreformation?* (1946). In: *Gegenreformation*. Szerk. ZEEDEN, Ernst Walter. Darmstadt, 1973. 81.

² FAZEKAS István: *Oláh Miklós reformtörekvései az esztergomi egyházmegyében 1553–1568 között*. *Történelmi Szemle*, 45(2003/1–2) 139–153.

³ HERMANN Egyed: *A katolikus egyház története Magyarországon 1914-ig*. München, 1973. (Dissertationes Hungaricae ex historia Ecclesiae 1.) 236–237.

⁴ A Trienti Zsinat határozatainak kihirdetése egyedül a győri egyházmegye 1579. évi szombathelyi zsinatán történt meg. Vö. KOLTAI András: *A győri egyházmegye 1579. évi szombathelyi zsinata*. *Magyar Egyháztörténeti Vázlatok*, 7(1995/3–4) 40–60. Bár az egyetemes zsinat dekrétumainak kihirdetése nem történt meg, hatása az egyes egyházmegyei zsinatokon és egyes püspökök működésének következtében a 17. század folyamán fokozatosan megújította a magyar katolikus egyházat. Lásd erre: VANYÓ Tihamér: *A Trienti Zsinat határozatainak végrehajtása Magyarországon*. Pannonhalma, 1933.

guk a zsinati döntések az egyetemes zsinat szellemiségében fogalmazódtak meg. Kimondták a rezidenciakötelezettséget, hangsúlyozták a papi fegyelmet – mindenekelőtt a papi nőtlenség kérdésében –, tiltották a javadalmak halmozását, szemináriumok alapítását szorgalmazták a paphiány enyhítésére és a katekizálás rendszeresítésére törekedtek.

A Forgách Ferenc által megindított folyamatot utóda, Pázmány Péter érsek teljesítette ki 1628 és 1633 között több egyházmegyei, tartományi és nemzeti zsinaton. Célja a klérus fegyelmének, működésének szabályozása, megerősítése volt. Törekedtek az elidegenített egyházi javak visszaszerzésére is, ami a megfelelő pénzügyi-gazdasági alapot biztosította volna a katolikus megújuláshoz. Erre azért is szükség volt, mert Pázmány és kora helyesen ismerte föl, hogy a hatalmas paphiány orvoslása érdekében a papnevelés rendszerét tovább kell szélesíteni. 1630-ban konkrét tervek is megfogalmaztak a papnevelés intézményi hálózatának létrehozására. Szintén nagyon fontos lépés volt a rítus egységesítése a *Missale Romanum* és *Breviarium* kötelezővé tételével. A hitélet elmélyítését célozták a vasárnapi és ünnepnap i prédikációk, valamint a kötelező templomi és iskolai hitoktatás szabályozása. Mindezek ellenőrzése miatt sürgették az egyházlátogatásokat is.⁵

A két egri egyházmegye zsinat történeti háttere

Jól illeszkedett ebbe a megújulási folyamatba az 1635. évi jászói zsinat, amely – mint azt az alábbiakban látni fogjuk – egyértelműen támaszkodott a korábbi nagyszombati zsinatokra. A zsinat határozatait Sugár István ismertette röviden Lósy Imre életrajzában,⁶ míg szövegkiadása Péterffy Károly közismert és máig alapvető zsinati gyűjteményében maradt fent.⁷ A

⁵ BITSKEY István: *Pázmány Péter*. Budapest, 1986. 127–129.

⁶ SUGÁR István: *Az egri püspökök története*. Budapest, 1984. (Az egri főegyházmegye schematizmusa 1.) 304. Sugár azonban hibásan 1634-re datálta a zsinatot. Az ő nyomán később többen átvették a hibás évszámot: BITSKEY István: *Püspökök, írók, könyvtárak. Egeri főpapok irodalmi mecenatúrája a barokk korban*. Eger, 1997. (*Studia Agriensia* 16.) 27; MOLNÁR Antal: *Az egri püspökség 17. századi történetéhez*. Magyar Egyháztörténeti Vázlatok, 13(2002) 79; valamint a szerző is: MIHALIK Béla Vilmos: *Katolikus megújulás az egri egyházmegyében (1634–1746)*. In: *Mozaikok a Magyar Királyság 16–17. századi történelméből*. Szerk. BAGI Zoltán Péter – HORVÁTH Adrienn. Budapest, 2012. 168. Molnár Antal utóbb már helyesen említi a zsinat évét: MOLNÁR Antal: *Mezőváros és katolicizmus. Katolikus egyház az egri püspökség hódoltsági területein a 17. században*. Budapest, 2005. (METEM Könyvek 49.) 22.

⁷ PÉTERFFY, Carolus: *Sacra concilia ecclesiae romano-catholicae in regno Hungariae*. II. Posonii, 1742. 334–346.

határozatok, illetve a zsinathoz kapcsolódó egyéb kéziratos levéltári források ma már nem ismertek. Ennek ellenére a Péterffynél fennmaradt zsinati határozatok szövege némi támpontot ad a zsinat összehívásának okaihoz és körülményeihez. A Pázmány Péter által összehívott 1633. évi nagyszombati nemzeti zsinat ismételtén kimondta a Trienti Zsinat végzését, miszerint a megyés püspökök évente tartsanak egyházmegyéjük papsága számára zsinatot.⁸ A jászói zsinat összehívásának másik oka lehetett, hogy – amint azt a dekrétumok bevezetője is említette – az 1611. évi tartományi, valamint az 1630. és 1633. évi nemzeti zsinatok óta az egri egyházmegye papsága nem gyűlt össze és nem hirdette ki a püspökségben azok határozatait.⁹

Az egyházmegye papsága Jászón gyűlt össze a zsinatra, a település – Eger 1596. évi török elfoglalását követően – a 17. század közepéig a püspöki székhely volt.¹⁰ Sajnos az eredeti jegyzőkönyv hiányában nem ismert, hogy kik és hányan vettek részt a zsinaton. Természetesen számolhatunk a káptalan jelenlétével, mivel soraikból választották meg első nap az úgynevezett zsinati vizsgálókat.¹¹ A zsinat az egyházmegye védőszentje, Olajbafótt Szent János ünnepén, 1635. május 6-án nyílt meg. Három napon át tartott, a határozatok püspöki kihirdetésére és meghozatalára a második nap került sor.

Az 1635. évi jászói zsinattal ellentétben az 1734. évi gyűlés jellege kérdéses, noha szimbolikusan tekinthető, hogy a jászóihoz hasonlóan Egerben is az egyházmegye védőszentjének ünnepén, május 6-án gyűltek össze az egyházmegye papjai. A jegyzőkönyv ebben az esetben csak kéziratan maradt fent, az Egri Érsekség Levéltárában.¹² Az 1950-es években kiadott fond- és állagjegyzék is „synodusként” emlékezik meg róla az irat külzetén található, az írnok kézírásától eltérő, így feltehetően későbbi feljegyzés alapján.¹³ A jegyzőkönyvben és Erdődy Gábor Antal püspök ehhez csatolt levelében azonban más elnevezésekkel találkozunk: az egyházmegye papságá-

⁸ PÉTERFFY: *i. m.* 327–328.; FRAKNÓI [Frankl] Vilmos: *Pázmány Péter és kora*. III. Pest, 1872. 113.

⁹ PÉTERFFY: *i. m.* 338–339.

¹⁰ A jászói korszakra: BITSKEY István: *Püspökök... i. m.* 25–28.

¹¹ A zsinati vizsgálók sorába választották Czeglédi Albert nagyprépostot, Kálmánczi Sámuel órkanonokot, Izdenczy Miklós székesegyházi, Ajtay János pankotai és Bánovszky Gábor szabolcsi főespereseket: PÉTERFFY: *i. m.* 338.

¹² Egri Érsekség Levéltára (EÉL), Archivum Vetus (AV), nr. 933/a.

¹³ SOÓS Imre: *Az egri érsekség levéltára*. Budapest, 1957. (Levéltári Leltárak 3.) 42.

nak gyűlése (*congregatio cleri dioecisani*), az egyházmegye tiszteletre méltó testvéreinek gyűlése (*congregatio venerabilium fratrum dioecesis*).

1734-ben inkább egy, a nemzeti zsinatot megelőző, előkészítő papi gyűlésről beszélhetünk. Ezt a feltevést megerősíti néhány további tényező is. Péterffy Károly is közli az egri gyűléssel közel egy időben történt esztergomi főegyházmegyes gyűlést, mint *congregatio ante synodum*-ot.¹⁴ Esterházy Imre érsek ugyanis 1730 és 1733 között végzett egyházlátogatásait követően egyházmegyei és nemzeti zsinatot is össze kívánt hívni, azonban ezek a lengyel, majd a török háborúk miatt végül elmaradtak. Nagyszombatban 1734. május 23. és 28. között végül csak a főesperesek, esperesek gyűltek össze.¹⁵ Az egri jegyzőkönyvből ismert, hogy az első ülésnapon felolvasták Esterházy Imre esztergomi érsek levelét, amelyet azonban sajnos ma már nem ismerünk, ugyanis nem maradt fent a jegyzőkönyv mellé csatoltan. Ebben talán épp a nemzeti zsinatra való felhívás, az azzal kapcsolatos célkitűzések szerepelhettek. Továbbá az egri jegyzőkönyv két pontjában is megemlítették, hogy az adott ügyeket a közlő tartományi zsinat elé kell vinni.¹⁶

Maga a gyűlés 1734. május 6-án nyílt meg tehát Egerben, a püspöki udvarban. Erre azonban az áradások miatt az egész egyházmegyéből csak huszonhárman tudtak összegyűlni, így végül egy újabb ülészakot hívtak egybe július elejére. Ekkor már negyvenketten gyűltek össze, ám Erdődy Gábor Antal püspök hivatalos teendői miatt nem tudott elszakadni Pozsonyból, így a zsinaton Foglár György vikárius elnökölt.¹⁷ Nagy különbség a fentebb jelzett nagyszombati gyűléssel ellentétben, hogy itt a káptalan tagjai, a főesperesek és az esperesek mellett több plébános is megjelent.

Az első ülészak döntése értelmében Foglár György püspöki helynök elrendelte, hogy az esperesek látogassák végig a kerületükbe tartozó plébániákat és az egyházlátogatásról június 24-ig tegyék meg írásos jelenté-

¹⁴ PÉTERFFY: *i. m.* 423–424.

¹⁵ KOLTAI András: *Esterházy II. Imre*. In: *Esztergomi érsekek, 1001–2003*. Szerk. BEKE Margit. Budapest, 2003. 335.

¹⁶ A 25. és 26. pontban általában a szerzetesekkel, illetve különösen a jászói premontrei prépostsággal való joghatósági vita, valamint a 30. pontban a Magyar Kancellária által kiadott házassági dispensatio kérdése volt az, amelyet a közlő tartományi zsinat elé kívántak vinni.

¹⁷ A gyűlés jegyzőkönyve mellett csak Erdődy püspök Foglárhoz küldött levele maradt fenn, a többi, a jegyzőkönyvben is jelzett melléklet ma már nem található (egy uralkodói mandátum, Esterházy Imre esztergomi érsek levele és egy helytartótanácsi átirat).

süket. A húsz pontból álló kérdéssor a plébánia felszereltségére és viszonyaira, a plébános felkészültségére, a helyi hitéletre vonatkozott, tehát lényegében egy általános egyházlátogatást rendelt el. Az esperesi vizitáció – bár jegyzőkönyvei egyelőre nem ismertek – valóban meg is történt, a júliusi ülészekon már több pontban hivatkoztak az ott tapasztalt viszonyokra, ám feltehetően a legtöbb pont háttérében az esperesek írásbeli jelentései, megfigyelései állhattak.¹⁸

A két ülészek kettő, illetve három napig zajlott, ez alatt a jegyzőkönyv összesen negyven pontba vette fel a tárgyalt ügyeket. Ezek három csoportba sorolhatóak. A legnagyobb csoportot a pusztán panasznak tekinthető ügyek alkotják, amelyekre semmilyen határozat, további útmutatás nem született. Ráadásul egy-egy pont alá gyakran több, nagyon vegyes panaszt vettek fel. A tizenegyedik és tizenkettedik pontban például összesen nyolc alpontban sorakoznak a legkülönbébb panaszok. A huszonharmadik ponthoz került a legtöbb görög katolikusokkal kapcsolatos panasz, ám ezek között a joghatósági, szentségi, gazdasági jellegű kérdések teljesen vegyesen szerepelnek, mindenféle közelebbi iránymutatás nélkül, csupán azt jegyezték meg, hogy ezekben az ügyekben egy további, külön döntés és vizsgálat szükséges. Hasonlóképpen a protestánsokkal kapcsolatos ügyekben sem születtek döntések.

A másik csoportban már megjelölték a további döntéshozó fórumot. Ilyen volt a már említett két ügy, amelyeket a tervezett nemzeti zsinat elé kívántak volna vinni (joghatósági vita a szerzetesekkel és a jászói prépostsággal, valamint a kancelláriai házassági felmentvények). Emellett például a hatodik pont alatt szereplő ügyet, a miskolci plébános és a minoriták közötti vitát a püspöki konzisztórium elé utalták át.

A harmadik csoportba tartoztak azok az ügyek, ahol a gyűlés már határozatot hozott: itt konkrét esetek és általánosabb ügyek is előfordultak. Ennek megfelelően alakultak a döntések is: hol konkrét intézkedést írtak elő, hol inkább általános iránymutatást fogalmaztak meg.

Az alábbiakban a két zsinat egymásra épülését és hatását két szempont alapján vizsgálom meg. Az egyik szempont a plébános és segítőinek feladata, szerepük alakulása a zsinati döntések, pontok nyomán. A

¹⁸ EÉL, AV, nr. 2191.

másik pedig a közösségekre vonatkozó, a plébános és a hívek viszonyát érintő határozatok vizsgálata.

A plébános és az egyházzolgák

A jászói zsinat a plébániai szolgálattal kapcsolatban kihangsúlyozta, hogy azt meg kell előznie a Trienti hitvallás letételének, és a plébánosnak kijelölt pap köteles beszerezni a kinevezési oklevelét (*littera provisionis*). Ezzel egy időben ünnepélyes fogadalmat kellett tennie a püspöki helynök által előírt formában, amelyről szintén tanúsító okiratot állítottak ki. Az eskü szövegét egy, a vikárius számára a káptalan levéltárában fennmaradt instrukcióból ismerjük. Bár az utasítás keltezetlen, a belefoglalt formulákban szereplő nevek és helynevek alapján 1649–1654 közöttre datálható, tehát alig 15–20 évvel a zsinatot követően. Az eskü szövege szerint a plébános egyrészt engedmességet fogadott a püspöknek és helynökének, valamint utódainak. Másrészt ígéretet tett a plébániához tartozó javak megőrzésére és védelmezésére, valamint arra, hogy azokat el nem idegeníti. Továbbá arra is esküt tett, hogy a püspök vagy helynöke engedélye nélkül állomáshelyét nem cseréli fel másikkal.¹⁹ Ez utóbbi pont volt az, amelyet a 1635. évi jászói zsinat is kiemelt, ugyanis ki kívánták küszöbölni azokat a jogtalanságokat, amelyek a plébániák önkényes cseréjéből fakadtak.²⁰ A jászói zsinat által hivatkozott korábbi zsinatok közül az 1629. évi nagyszombati egyházmegyei zsinat kimondta, hogy akik mégis felsőbb engedély nélkül lépnének át más plébániára, azokat nemcsak a lelkipásztori működéstől tiltják el, hanem személyükben is büntetést kapnak. Kötelezték az espereseket, hogy ha tudomást szereznek ilyen személyről, azt haladéktalanul jelentsék a főpásztor felé.²¹

A jászói zsinat nem foglalkozott a plébánosjelölt vizsgájával, csupán a kanonokok közül megválasztották az ezért felelős zsinati vizsgálókat. Az 1649 utánra datálható instrukció a korábbi nemzeti zsinat alapján részletesen szabályozta a vizsgálat lefolytatását és a plébániai szolgálatra való engedély megadásának menetét. Ebben szintén a püspöki helynöknek volt nagy szerepe, aki a vizsgálatra kirendelt személyekkel (tehát alighanem a zsinati vizsgálókkal), azok hiányában pedig legalább két kanonok jelenlét-

¹⁹ Magyar Nemzeti Levéltár Heves Megyei Levéltára (MNL HML), XII-2/d/80. Nagypréposti iratok III., Liber actorum capituli, pag. 5–6.

²⁰ PÉTERFFY: *i. m.* 340. Cap. III. § 2.

²¹ Uo. 249. Cap. II. § 1.

ében folytatta le a jelölt vizsgálatát. Ezt követően terjesztette fel a jelölteket megerősítésre a püspök elé.²²

A plébániai és más javadalmak betöltésére vonatkozó további rendelkezéseket a jászói zsinat az 1629. évi nagyszombati főegyházmegyes zsinat határozatai alapján hirdette ki. A nagyszombati zsinat a kegyúri joggal kapcsolatban kimondta, hogy a kegyúr köteles bemutatni jelöltjét a főpásztornak, akinek jogában áll vissza is utasítani, ha a javadalomra nem tartja alkalmasnak. A beiktatásnak a hívek jelenlétében, a főesperes vagy az esperes által kellett történnie. A máshová történő áthelyezéskor a sekrestyések által készített inventárium alapján mindent át kellett adnia. A rendelkezés külön kiemelte, hogy a könyvekkel, közte az anyakönyvekkel is el kell számolnia.²³

Az 1734. évi zsinat ezekkel a kérdésekkel már nem foglalkozott közelebbről. Csupán a kegyúri jogokkal kapcsolatosan jegyezték meg, hogy a kegyurak nem ritkán olyanokat mutatnak be a püspöknek, akik se méltónak, se alkalmasnak (*digni et apti*) nem bizonyulnak.²⁴ A plébánia átadásával kapcsolatban tulajdonképpen a korábbi rendelkezéseket hagyták jóvá, csak részletesebben ismertették annak kereteit. Eszerint a plébániaház ingóságairól, a természetbeni jószágról, a pénztárról és a könyvtárról az esperes vagy az általa kijelölt személy és a szomszédos plébános készítsen leltárt négy példányban: egyet a plébánia, egyet az esperes, egyet a főesperes és egyet a püspöki helynök részére. Ezek alapján kellett a későbbi plébánosváltás idején a leltározást elvégezni.²⁵

A plébánosok életvitelével a jászói zsinat nem foglalkozott részleteiben, hanem az 1611. évi tartományi és az 1629. évi zsinatokra támaszkodott.²⁶ Utóbbi még kiemelten foglalkozott a plébánosok házasságával, az ágyas tartásával és a plébános körül feltűnő gyanús nőszemélyekkel, amit

²² MNL HML, XII-2/d/80. pag. 9. Az 1629. évi nagyszombati zsinat a Trienti Zsinatra támaszkodva kimondta, hogy a jelöltnek a püspök vagy helynöke és legalább három zsinati vizsgáló előtt kell vizsgát tennie, anélkül nem kaphat plébániai javadalmat. PÉTERFFY: *i. m.* 249. Cap. II. § 1. A kassai jezsuita diáriumból ismert, hogy például 1695-ből a vikárius mellett több jezsuita atya is részt vett a vizsgán, ahol *pro cura animarum* vizsgáztatták a papokat. Egyetemi Könyvtár Kézirattára, Ab 86/II. Diarium Collegii Cassoviensis Tomus II. fol. 51v.

²³ PÉTERFFY: *i. m.* 249–250. Cap. II. § 2; Cap. II. § 3.

²⁴ EÉL, AV, nr. 933/a. 13. pont

²⁵ Uo. 3. pont

²⁶ Az 1629. évi nagyszombati zsinat szintén az 1611. évre utalt vissza, csupán egyes ügyekben hozott határozatot. PÉTERFFY: *i. m.* 250. Cap. III.

szigorúan tiltott és büntetett. Kimondták, hogy az esperesek azonnal fogják el és szállíttassák az érseki börtönbe az ezzel vádolt plébánosokat, hogy ott ítélkezessenek felette. A gyanús nővel együtt élő plébánosokat figyelmeztetés után jövedelmük részbeni megvonásával, majd később eltiltással fegyelmezték.²⁷

1734-ben ez a kérdés már nem merült fel, a házas papok ekkorra már eltűntek. Ezzel szemben, bár a zsinat nem említette őket, a plébánosok körül feltűnő gyanús asszonyokról, nőkről még van adatunk. 1739-ben az aszalói plébánost, Almády Andrászt például azért helyezték el, mert túl közeli kapcsolatba került a helyi nemesasszonnyal, Ibrányi Juliannával, és ez már a közösségben is visszatetszést szült.²⁸ Az 1746. évi egyházlátogatás is rákérdezett a plébános háza népével kapcsolatban a szakácsnők és cselédnők szerepére. A hivatkozott 1611. évi nagyszombati tartományi zsinat rendelkezései tiltották a papok italozásban, táncban és vadászatokon való részvételét.²⁹

Az 1635. évi jászói zsinat kiemelten foglalkozott a plébániai szolgálatban álló iskolamesterrel és licenciátussal. Hivatalba lépésük előtt nekik is le kellett tenniük a Trienti hitvallást. A licenciátusok csak egy évre kaptak engedélyt, azt minden évben meg kellett újítani, szolgálatuk ideje alatt pedig a legközelebbi plébános felügyelete alá tartoztak. Bár bizonyos egyházi szolgálatot elláthattak, a szentségek kiszolgálására felszentelt papot kellett hívniuk – ennek ellenőrzésére a főespereseket külön figyelmeztették.³⁰ A paphiány miatt a licenciátusoknak óriási szerepük volt a katolikus egyházi életben. Lippay György 1640 körülre datálható *ad limina* jelentése szerint a török hódoltság területén 25-30 plébános működött, és egy plébános alá akár öt-hat licenciátus is tartozhatott.³¹ Ez azonban nem azt jelentette, hogy csak a hódoltság területén volt rájuk szükség, a 17. század végén számos, a Magyar Királyság területén működő világi prédikátorral találkozunk. S bár az 1734. évi zsinat már nem említette őket külön, még ekkor is tudunk működésükről, például a püspöki székhely melletti Maklár mezővárosában is.³²

²⁷ PÉTERFFY: *i. m.* 251. Cap. III. § 1.

²⁸ MIHALIK Béla Vilmos: *Felekezeti konfliktusok a poroszlói Tisza-tájon az 1730–1740-es években*. Agria – Az egri Dobó István Vármúzeum Évkönyve XLVI. (2010) 137.

²⁹ PÉTERFFY: *i. m.* 210. Cap. II. § 6.

³⁰ PÉTERFFY: *i. m.* 340–341. Cap. III. § 1; § 3.

³¹ TUSOR Péter: *Lippay György egri püspök (1637–1642) jelentése Felső-Magyarország vallási helyzetéről*. Levéltári Közlemények, 73. (2002/1–2) 202.

³² MIHALIK: *Felekezeti konfliktusok... i. m.* 125–133.

Az iskolamestereknek is jelentős szerepük volt a helyi hitéletben, hiszen a gyermekeket a katolikus hitelvekre, jámborságra kellett tanítaniuk. A jászói zsinat által hivatkozott 1629. évi nagyszombati zsinat kimondta, hogy a plébánosnak ügyelnie kell rá, hogy az iskolamesterek ne énekeljenek a szentbeszéd előtt és után népi (vulgaris) énekeket, hacsak az érseki helynök azokat meg nem erősítette.³³ Talán nem véletlen, hogy a következő évtizedekben az egri egyházmegyében is kiadtak két jelentős énekeskönyvet. 1651-ben jelent meg Kisdy Benedek egri püspök támogatásával Szőlősy Benedek jezsuita atya *Cantus Catholici* című gyűjteménye, majd 1674-ben Szegedy Ferenc püspök támogatásával Sámbar Máté jezsuita atya bővített könyve *Cantus Catholici Latino-Hungarici* címmel.³⁴

Az iskolamesterek jelentőségét mutatja, hogy az 1734. évi egri zsinat sürgette, hogy ahol nincs iskolamester, aki a fiatalságot taníthatná vagy a szentmisék idején elláthatná a kántori feladatot és más plébániai szolgáltatásokat, a plébánosok gondoskodjanak megfelelő kántortanítóról. A plébánosok panasza szerint az vezetett az iskolamesterek hiányához, hogy számos helyen nemcsak a plébános, hanem az iskolamester lakhatása is megoldatlan volt, illetve a fizetség bizonytalansága miatt kevesen vállalták a kántortanítói feladatokat. Az egri zsinat ismét megerősítette a száz évvel korábbi rendelkezést, hogy az iskolamestereket a Trienti hitvallás letétele nélkül ne engedjék hivatalhoz.³⁵ Mindezek ellenére 1746-ban az egyházlátogatás idején a három déli főesperesség területén 133 tanító közül csak 13 tette le a hitvallást!³⁶ Emiatt 1749-ben Barkóczy Ferenc püspök ismét megismételte az iskolamesterek hitvallására vonatkozó rendelkezést az egyházmegyei statútumokban.³⁷

Az 1734. évi zsinat külön foglalkozott a görög katolikus papsággal. A zsinati jegyzőkönyv szerint őket tanulatlannak, viselkedésüket pedig durvának és a papi rendhez nem illőnek tartották. Felrótták nekik, hogy illetéktelenül beavatkoznak a római katolikus plébánosok joghatóságába, így csökkentik a jövedelmüket és a stóladíjakat. A görög katolikus papok

³³ PÉTERFFY: *i. m.* 254. Cap. III. § 9.

³⁴ BITSKEY István: *Püspökök... i. m.* 29–30; 36–38.

³⁵ EÉL, AV, nr. 933/a. 10. pont; 11. pont § 2. 38. pont.

³⁶ MIHALIK Béla Vilmos: *Parish Priests and Communities in the Diocese of Eger in the Mid-18th Century*. Forschungswerkstatt: Die Habsburgermonarchie im 18. Jahrhundert. Jahrbuch der Österreichischen Gesellschaft zur Erforschung des 18. Jahrhunderts 26. (2011) 133.

³⁷ *Statuta i. m.* 68.

egymás után ragadták el a római katolikus plébánosokhoz rendelt filiákat. Általában véve kételkedtek sokuk elkötelezettségében az unió ügye iránt. A görög katolikusok ellen felhozott panaszok dacára a zsinat az ő védelmükben is fellépett, ha protestánsokkal kerültek szembe, például, amikor a protestáns földesurak nem engedték a görög katolikus papokat, hogy híveik számára a szentségeket kiszolgáltassák.³⁸ Közelebbi döntést azonban a zsinat nem hozott, csupán további megfontolásra ajánlotta az ügyet. A görög rítusú papsággal kapcsolatban megfogalmazott panaszokra tehát nem született válasz 1734-ben, néhány szempontot azonban érdemes megemlíteni. Ez a kérdéskör a jászói zsinaton még egyáltalán nem merülhetett fel, hisz az unió akkor még nem jött létre. A 18. század elejére azonban a munkácsi görög rítusú katolikus püspökség létrejöttével egy tisztázatlan joghatósági helyzet alakult ki, ahol az egri püspökök Munkácsra alájuk tartozó püspökségként, a görög rítusú főpásztorra pedig mint vikáriusokra tekintettek. Ráadásul a társadalom migráció által átalakuló etnikai-felekezeti összetétele magával hozta a plébániai joghatóság gyökeres megváltozását. A 18. század közepén ugyanis a munkácsi püspök alá tartozó helységek mintegy 60%-a felekezetiileg vegyes volt. A római katolikus lakosság visszaszorult Zemplén és Sáros vármegyében, így itt a görög katolikus templomok mintegy 10%-a eredetileg római katolikus egyház volt. Ez az arány a Szepességben pedig elérte a 30%-ot is. Az egri zsinat legalább a panaszok meghallgatása szintjén próbált reflektálni a nagyon is jelenlévő és érezhető problémára. A megoldásra később Barkóczy Ferenc egri püspök tett kísérletet, aki az 1746. évi egyházlátogatást követően 1748-ban a görög katolikus parókiákat is vizitálta, és 1749-ben nemcsak a latin rítusú, hanem a görög rítusú papság számára is adott ki instrukciót. Ez utóbbi azonban csak kéziratban maradt, nem lett kihirdetve, így kétséges a hatása.³⁹ Barkóczy kanonokként részt vett az 1734. évi egri zsinaton és már ekkor szembesülhetett azokkal a problémákkal, amelyekkel majd püspökként foglalkoznia kellett. A zsinat, az egyházlátogatás és az instrukció egy olyan komplex megoldási kísérletként is értelmezhető, amely megmutatja a 18. századi püspökökön átívelő problémakezelés széles, ám koherens eszköztárát.

³⁸ EÉL, AV, nr. 933/a. 14; 16; 23. pont

³⁹ *Barkóczy Ferenc egri püspök kiadatlan instrukciója az Egri Egyházmegye területén élő görögkatolikusok számára, 1749.* Közreadja: VÉGHSEŐ Tamás. Nyíregyháza, 2012. (Collectanea Athanasiana II. Fontes 2.) 14–17.

A plébános és közössége

Az 1635. évi járszói zsinat által is hivatkozott 1629. évi nagyszombati zsinat határozatai alapján a plébános egyik legfontosabb szerepe a közösségben a szükséges hitbéli ismeretek megismertetése volt. A nagyszombati zsinat kimondta, hogy a szülőknek ügyelnie kellett rá, hogy gyermekeik a keresztvetést, a Tízparancsolatot, az Apostoli Hitvallást, a Miatyánkat és az Üdvözlégy Máriát megtanulják. A plébánosoknak előírták, hogy legalább böjti és adventi vasárnapokon tanítsák délután a gyermekeket, hogy helyesen vessenek keresztet és tudják a főimádságokat. De nemcsak a gyermekeknek, hanem a felnőtteknek is szükségük volt erre, ezért elrendelték, hogy a plébános a szentbeszéd végén jól kivehetően vessen keresztet, hogy azt a hívek utánozhassák, és a főimádságokat lassan, tagoltan és jól érthetően mondja elő, hogy a nép azt recitálhassa. A szentbeszédben isteni büntetést helyeztek kilátásba azoknak a szülőknek és uraknak, akik gyermekeiket és házuk népét (*familia*) a keresztény jámborság tanulására és templomba nem engedik. A plébánosok igyekezzenek a pásztorokat is rábírní arra – szólt a zsinati határozat –, hogy legalább hetente egyszer látogassák a templomot. Ugyancsak igyekezzenek a népet eltávolítani a babonás szokásoktól, valamint az ünnepnapok és a böjt megtartására is ügyeljenek.⁴⁰

Ezek a problémák hangsúlyosan köszönnek vissza 1734-ben. Az első, májusi ülészakon egyedül a katekizálás kérdése került szóba, ugyanis a korábbi konzisztoriális rendelkezéseket, nevezetesen pedig a katekizmus oktatására vonatkozó körlevelet számos plébános nem tartotta be. Ezért ismét elrendelték, hogy a szülők már zsenge kortól tanítsák gyermekeiket a keresztvetésre, a főimádságokra és a Tízparancsolatra. Szinte szó szerint átvették a járszói zsinat által is jóváhagyott 1629. évi nagyszombati rendelkezést, miszerint azoknak a szülőknek, akik nem engedik gyermeküket katekizisre és nem viszik őket templomba, isteni büntetést hirdessenek a szentbeszédben.⁴¹ A májusi ülészakot követően 1734. május 19-én kiadott körlevelében Erdődy Gábor Antal püspök ismét hangsúlyozta a katekizis tartásának jelentőségét, ennek ellenére utódja, Barkóczy Ferenc püspök még számos

⁴⁰ PÉTERFFY: *i. m.* 254–255. Cap. III. § 9; § 11.

⁴¹ EÉL, AV, nr. 933/a. 1734. május 7-i ülés.

hiányosságot tárt fel a gyakorlatban, és ezért az 1749. évi statútumokban is hosszan foglalkozott ezzel a kérdéssel.⁴²

1734-ben a protestáns földesurakra és telkesgazdákra is érkezett panasz, akik katolikus jobbágyaikat és cselédeiket nem engedték ünnepnap szentmisére és a tiltott időszakokban húsevésre kényszerítették őket. Sőt, némely protestáns földbirtokos a magánháznál tartott vasárnapi protestáns áhítat és istentisztelet hallgatására kötelezte háztartása katolikus tagjait. Hasonló panasz volt a görög katolikus papok ellen is, akik a római katolikus lakosokat a saját rítusuk szerinti ünnepek megtartására kötelezték, ellenben ők nem vették figyelembe a római katolikus ünnepeket.⁴³

A jászói zsinat a böjti tekintetében engedményt hirdetett, amikor engedte a híveknek a tejfélék és a tojás fogyasztását.⁴⁴ Ez az engedély az 1611. évi zsinatnak a pápához intézett kérelmére és a pápának a bécsi nunciuson keresztül közölt jóváhagyására vezethető vissza. A jászói zsinat után két évvel azonban kirobbant a böjti vita a gyöngyösi jezsuiták és a ferences misszionárius, Fulgenzio da Jesi között, amely részben éppen erre a rendelkezésre és annak értelmezésére ment vissza. A gyöngyösi jezsuiták ugyanis 1636-ban felhívták a hívek figyelmét a böjti engedményre, amit a körülményeket nem ismerő Fulgenzio atya rögtön jelentett a római Hitterjesztés Szent Kongregációjának. Pázmány Péter érsek, majd Lósy Imre egri püspök – Pázmány halála (1637) után pedig esztergomi érsek – is bekapcsolódott a hosszas vitába, amely 1638-ban jutott nyugvópontra. Itt épp Lósy hívta fel a figyelmet az 1611. évi zsinat szerepére, valamint az annak következtében megszülető döntést átvevő jászói zsinatra. Ez nagyban hozzájárult a vita megoldódásához.⁴⁵ Az 1734. évi zsinat ezen kívül fellépett két elterjedt, károsnak tekintett szokás ellen: az egyik a pünkösdi királyválasztás volt, a másik pedig a húsvéti határjárás.⁴⁶

A plébános és közössége viszonyát leginkább a plébánosi jövedelem kérdése árnyékolta be. A 18. század első felében a jászapáti plébános

⁴² EÉL, Kéziratok kötetek, nr. 3389. *Currentales dioecesanæ* I. 1734. május 19.; *Statuta i. m.* 42–47.

⁴³ EÉL, AV, nr. 933/a. 17; 22. pont

⁴⁴ PÉTERFFY: *i. m.* 339. Cap. I. § 4.

⁴⁵ GALLA Ferenc: *Fulgenzio da Jesi ferences misszionárius vitája a böjtről a gyöngyösi jezsuitákkal. Fejezet a magyar katolikus restauráció misszióiból.* Regnum – Egyháztörténeti Évkönyv 6. (1944–1946) 150–157.

⁴⁶ EÉL, AV, nr. 933/a. 37. pont. A húsvéti határjárás szokására lásd: BÁRTH Dániel: *Húsvét 2. rész.* In: Magyar Művelődéstörténeti Lexikon IV. Főszerk. KŐSZEGHY Péter. Budapest, 2005. 236–237.

például majdnem másfél évtizeden keresztül küzdött közösségével a fizetése ügyében.⁴⁷ A jövedelemhez kapcsolódó kérdésként merült fel az 1734. évi zsinaton a plébániához tartozó kaszálók, legelők és földek megművelésének kérdése is.⁴⁸ Már persze ha volt ilyen a plébániának, hiszen sok helyen a földesurak vagy éppen a közösség foglalta el azokat a maga hasznára. Sáros vármegyében a földesurak csökkentették, vagy teljesen megtagadták az allodiális földekről a plébánosnak járó tizedet. A protestáns földesurak nem engedték jobbágyaiknak a plébánosnak járó fizetés és munkajáradék megadását, máshol pedig a prédikátorok és a görög rítusú papok kezdték el élni a plébániához tartozó földeket, javakat.⁴⁹ Pedig sokszor ezekből a jövedelmekből újították fel a templomot, ebből fizették a kántorokat és más egyházi szolgákat, valamint a templombúcsúra összegyűlt plébánosoknak ebből adtak ebédet. Ezért a zsinati határozat kimondta, hogy ha a plébánia anyagi helyzete stabil, megengedhetőek ezek a kiadások, egyébként pedig hagyják el ezeket a költségeket.⁵⁰ A plébániai jövedelmek helyzete még az 1746-os egyházlátogatás idején is sok helyen rendezetlen volt, a Jászságban sokszor nemcsak a plébános, hanem a kántortanítók, sekrestyések fizetését is csökkentették.⁵¹ A plébániai elszámolás rendjét is szigorúan szabályozták, eszerint a plébánosnak és az egyházgondnoknak a földesúr vagy megbízottjának jelenlétében kellett az éves számadást összeállítani, majd azt az esperesnek beküldeni. A számadás egy példányát a plébánián kellett őrizni.⁵²

Az 1734. évi zsinat igyekezett szabályozni a vegyes felekezeti települések belső rendjét is. Így például a vegyes házasságnál károsnak ítélték, hogy sok esetben minden gyerek a nem katolikus szülő vallását követi, vagy a fiúk az apák, a leányok az anyák vallását. Ezért úgy határoztak, hogy a házasságkötés előtt meg kell vizsgálni, nem fenyeget-e az a veszély, hogy a születendő gyermekek „eretnekké” lesznek. Ugyanakkor azt is tudomásul vették, hogy azokban az esetekben, amikor a plébános nem hajlandó megesketni a házaspárt, azok vagy a lelkész, vagy a görög rítusú párókus elé járulnak, hogy házasságra lépjenek.⁵³

⁴⁷ EÉL, AV, nr. 1260.

⁴⁸ EÉL, AV, nr. 933/a. 11. pont § 4.

⁴⁹ Uo. 12. pont § 6–8.

⁵⁰ Uo. 33. pont

⁵¹ MIHALIK: *Parish Priests... i. m.* 135.

⁵² EÉL, AV, 4. pont

⁵³ Uo. 27. pont

Igyekeztek szabályozni a vegyes felekezeti településeken a temetőhasználatot is. Ugyanis a protestánsok nemcsak a köztemetőbe, de a templomi kriptába való temetkezésre is törekedtek. Ezért a zsinat kimondta, hogy bár belátható, hogy ezt a szokást hirtelen eltörölni nem lehet, a plébánosoknak előírták, hogy amennyire lehet, igyekezzenek a temetések ügyében a kánoni rendelkezéseknek megfelelően eljárni. Az ügyben további lépéseket a tervezett nemzeti zsinaton kívántak még tenni.⁵⁴

A hívekkel való bánásmód kapcsán már a jászói zsinat által hivatkozott 1611. évi nagyszombati zsinat is arra buzdította a plébánosokat, hogy ne veszekedjenek, ne emeljék fel hangjukat, hanem tartsanak békét és ezzel mutassanak példát.⁵⁵ Az 1629. évi nagyszombati zsinat sürgette, hogy a felszentelést megelőző vizsgálat során ügyeljenek rá, nehogy műveletlen és tudatlan jelölteket válasszanak ki.⁵⁶ Nem véletlen, hogy a 17. század közepére datálható vikáriusi instrukció is behatóan foglalkozott a szentelést, valamint a plébániai szolgálatra való kiválasztást megelőző vizsgákkal. A zsinati dekrétumok alapján a plébános egyik fő feladata a példamutató, botránymentes élet és az alapvető hittani ismeretek átadása a közösség minden tagjának, gyermeknek és felnőttnek egyaránt. Egy 1671-ből ismert beiktatási irat szerint a plébánosnak a feljebbvalók felé való engedelmesség, illetve a helyi egyház jogainak és javainak védelme mellett legfőbb feladata az volt, hogy a rábízott nép, a lokális közösség ne maradjon isteni szolgálat nélkül.⁵⁷

Az 1734. évi egri zsinat az utolsó pontban kimondta, hogy a plébános közösségével kegyesen és nyájasan (*mansuete, urbane*) viselkedjen, ne hogy hirtelen haraggal, türelmetlenséggel, gúnnyal elidegenítse őket. Némileg ezzel állítható szembe a zsinat által a görög rítusú parókusokról közvetített kép, akiket tudatlannak és műveletlennek (*idiotae, rudes*) írtak, viselkedésüket illetlennek tartották, és azt mondták, hogy papi állapothoz nem illő életet folytatnak.⁵⁸ Barkóczy Ferenc 1749. évi statútumai még pontosabb képet fogalmaztak meg. Itt a plébános már a jó pásztor, aki nyáját jól ismeri

⁵⁴ EÉL, AV, 34. pont. A bekezdés végére egy másik kéz írta oda utólag, hogy ebben a zsinaton kell majd eljárni.

⁵⁵ PÉTERFFY: *i. m.* 210. Cap. II. § 7.

⁵⁶ Uo. 248. Cap. I. § 7.

⁵⁷ EÉL, Protocolli, nr. 3604. Protocollum Consistoriale Tomus II. 1662–1689. fol. 117. 1671. december 17.

⁵⁸ EÉL, AV, nr. 933/a. 23; 40. pont

(*bonus pastor cognoscit oves suas*). Állhatatos és kitartó az imádságban és a szent olvasmányok tanulmányozásában, kerüli a tétlenséget, önmegtartóztató és mértékletes. Ügyelnie kellett, hogy a hívekkel ne legyen túl bizalmas, de ne legyen kemény és durva sem, hanem mindenkor és mindenkiel szeretettel és szelíden (*cum charitate et lenitate*) bánjon.⁵⁹

A két zsinat helye az egri egyházmegye megújulásának folyamatában

1596-ban Eger oszmán kézre kerülését követően az egri káptalan és a püspökök közel egy évszázados menekülésre kényszerültek. Előbb Kassán, majd Jászón, azután ismét Kassán volt az egyházmegye székhelye. 1604-ben rövid időre sikerült ugyan a katolikusoknak elfoglalni a kassai Szent Erzsébet dómot, azonban a kitörő Bocskai-felkelés elsöpörte az ellenreformáció minden reményét. A kísérlet sikertelensége egyértelművé tette, hogy a belső megújulásra kell helyezni a hangsúlyt.

Ennek egyik lépése volt az 1635. évi jászói zsinat, amely egyértelműen kapcsolódott a már korábban Forgách Ferenc és Pázmány Péter által elindított folyamatokhoz, hiszen a legalapvetőbb kérdésben Lósy a két nagy érsek zsinataira támaszkodott. Ezáltal meghatározta azokat a kereteket, amelyben az egri egyházmegye megújulása megkezdődhetett.⁶⁰ A legfontosabb határozatok között említhetők a káptalanra, a plébániai hivatalok betöltésére, a plébános életvitelére és a licenciátusok feladataira vonatkozó cikkelyek. Ezeknek a foganatja a következő évtizedek eseményeinek tükrében mérhető le igazán. Már Lósy Imre püspök kiegészítette és pontosította a káptalanra vonatkozó, még a 15. században, Rangoni Gábor püspök által jóváhagyott statútumokat.⁶¹ Lósy kiegészítése pont azokat a székesegyházi szolgálatokat pontosította, amelyeket a zsinat is előírt a kanonokoknak.⁶² Hasonlóképpen előremutató volt a Kisdy Benedek püspökhöz köthető, a püspöki helynök részére kiadott instrukció. Ebben a püspök az egyház-kormányzat működésének a helynökötől egészen a plébánosok kinevezéséig adott keretet, miközben – bár közelebbi meghatározás nélkül – hivatkozott

⁵⁹ *Statuta i. m.* 61; 74–78.

⁶⁰ MIHALIK: *Katolikus megújulás... i. m.* 167–171.

⁶¹ SOLYMOSI László: *Az egri káptalan dékánválasztási statútumai a XV. századból.* Levéltári Közlemények, 63. (1992/1–2) 137–156.

⁶² PÉTERFFY: *i. m.* 339–340. Cap. II. § 2. A Lósy Imre által hozott, a káptalan székesegyházi szolgálatait részletező rendelkezések: MNL HML, XII-2/b Nagypréposti iratok I., Nr. 2. Div. 5. Fasc. 1., Frust. 1., pag. 9–13.

a korábbi zsinati döntésekre.⁶³ Noha a jászói zsinat a papnevelés terén nem hozott határozatot, a trienti szellemiségű reformok említésekor nem lehet megkerülni Kisdy legmaradandóbb alkotásának, a kassai iskolák megnyitásának jelentőségét. A kassai jezsuita gimnázium, majd akadémia és végül a már utóda, Pálffy Tamás püspök idején, de Kisdy alapítványából megnyíló szeminárium fontosságát nem lehet eléggé hangsúlyozni.⁶⁴

A belső megújulás után – Tusor Péter szavaival élve – „a kül- és belpolitikai helyzet radikális megváltozása: a rendi dualizmus megszűnése, Erdély hanyatlása adott az 1670-es évekre szomorú realitást”⁶⁵ a többségi katolikus felekezet kialakításának, az erőszakos ellenreformációnak. A Wesselényi-szervezkedés bukását követően a katolikus egyházszervezet olyan városokba, helységekbe tudott visszatérni, ahonnan lényegében a reformáció óta kiszorult.⁶⁶

A 1734. évi zsinat, vagy még inkább zsinati előkészítő papi gyűlés már az ezeket a struktúrákat, kereteket érintő új problémákra kívánt választ adni. Még ha közvetlen hatása kérdéses is, jelentősége aligha becsülhető alá a török időket, illetve a Rákóczi-szabadságharcot követő újjászerveződés szakaszában. Az ellenreformáció már korántsem az 1670-es évek erőszakosságával tombolt, a néha csendesebb, néha hangosabb, de mindvégig szigorú, érezhető nyomás azonban állandósult.⁶⁷ Ezzel párhuzamosan az újjászerveződés, a belső megújulás is folytatódott. A 18. század püspökein átívelő program folytatta a 17. század hagyományait, amelynek egyik első jele volt a Telekessy István püspök által alapított egri szeminárium. Ebbe a folyamatba illeszkedett az 1734. évi zsinat, amely egyes pontjaiban ráadásul a Foglár György által elrendelt 1734. május–júniusi esperesi egyházlátogatás, vizitáció tapasztalataira támaszkodott. A dolog érdekessége, hogy eddig Barkóczy Ferenc 1746. évi vizitációját megelőzően nem volt tudomásunk kánoni látogatásról. A vizitáció tapasztalataira való alapo-

⁶³ MNL HML, XII-2/d/80. pag. 1–19.

⁶⁴ BITSKEY: *Püspökök...* i. m. 32.

⁶⁵ TUSOR Péter: *A katolikus felekezet-szervezés problémái az 1630–1640-es évek fordulóján. (Egy Rómába írt egri püspöki jelentés alapján)*. In: *Mezőváros, reformáció és irodalom. (16–18. század)*. Szerk. SZABÓ András. Budapest, 2005. (Historia Litteraria, 18.) 137.

⁶⁶ A folyamat első lépéseire lásd: MIHALIK Béla Vilmos: *A Szepesi Kamara szerepe az 1670–1674. közötti felső-magyarországi rekatolizációban*. Fons XVII. (2010) 255–320.

⁶⁷ MIHALIK Béla Vilmos: *Felekezeti konfliktusok...* i. m. 123–155.

zás, a zsinat, majd Barkóczy egyházlátogatása és 1749. évi instrukciója mind egy jól kirajzolódó folyamat mérföldkövei.

A megújulás során kialakuló keretek egyik legfontosabb szereplője, és így a zsinati határozatok minduntalan visszatérő alanya a plébános volt. Szerepe, feladatai – miközben számos állandó elem köszönt vissza az egyházmegyei újjászerveződés folyamata során – folyamatosan változtak, finomodtak, így az 1749. évi instrukcióban már egészen pontos papi „ideállal”, elképzeléssel találkozhatunk.

A két zsinatot azonban nem lehet sem kezdő-, sem végpontjának tekinteni az egyházmegyei megújulásnak. Jelentőségük azonban vitathatatlan a folyamatban: időszerűen reflektáltak és tettek megoldási javaslatokat a felmerülő kérdésekre, illetve előremutató irányelveket fektettek le. A zsinat azonban nem egymaga jelöli a megújulást, nem határozza meg annak minden elemét, hanem éppen ellenkezőleg, a katolikus megújulás teljes eszköztárával (egyházlátogatás, zsinat, papnevelés, ellenreformáció, stb.) egységben válik egyedül értelmezhetővé és megfoghatóvá.